

ERCIYES ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

SAYI : 10

KAYSERİ - 1998

YAYIN KOMİSYONU

Prof.Dr. Cihat TUNÇ
Prof.Dr. Celal KIRCA
Prof.Dr. Harun GÜNGÖR

SAHİBİ

Prof.Dr. Ali TOKSARI

MESUL MÜDÜRÜ

Prof.Dr. Celal KIRCA

NOT: E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi yayın kuralı gereği, dergide yer alan yazılar, telif, tercüme ve kitap tanıtımı sıralamasına ve bu sıralamanın her birinde ünvanlar esas alınarak yazarların soyadlarına göre dizilmiştir.

Makalelerin İlmî Sorumluluğu Yazarlarına Aittir.

Erciyes Üniversitesi Matbaası

KAYSERİ - 1998

AKLİ BİLİMLERİN BÖLÜMLERİ*

Çev. Yrd.Doç.Dr. Ahmet Kamil CİHAN**

Doğruyu gösteren, gönülleri nurlandıran, akli veren ve adaleti gözetan Allah'a hamdolsun.

Allah'ın selamı, seçilmiş peygamberlere, özellikle Peygamber Muhammed ve ailesine olsun.

İmdi; akli bilimlerin bölümlerini, tam bir özet ve mükemmel bir açıklık içinde, anlamayı kolaylaştıran bir araştırma ve düzenli bir sıralamayı içine alan bir şekilde göstermemi benden istedin. Ben de bunun üzerine, şartını gözeterek ve söylemini de aşmayarak sana katkıda bulunmayı uygun buldum ve teklifin doğrultusunda kaldım. Gayretli ve dikkatli dostlar için hidayete kefil olandan yardım isterim. Yolun düzüne çıkmak için ancak O'ndan yardım talep ederim.

Bilgelğin Mahiyeti

Bilgelik (hikmet), düşünme (nazar) mesleğidir (sınâa'). Bu meslek sayesinde insan, tümüyle kendindeki varlığın durumuna dair bilgiyi ve kazanılması gereken fiillerlerden, insanın işlemei zaruri olan şeylerin bilgisini elde eder. Bu da insanın, canını (nefs) değerli kılmak, yetkinleştirmek, varolan dünyaya (Alem) benzer düşünülür (Ma'kul) bir dünya yapmak ve Ahirette de en büyük mutluluğu elde etmek içindir. Bütün bunlar, insanın gücü nisbetinde olur.

Bilgelik Bölümlerinin İlki

Bilgelik, soyut nazari bölüm ile ameli bölüme ayrılır.

---

* Çevirisini sunduğumuz eser İbn Sina tarafından yazılan "Aksâmu'l-Ulûmi'l-Akliyye"dir. Çeviride esas alınan metin, Muhyiddin Sabri tarafından Mecmûatu'r-Resâil içerisinde Mısır 1328 yılında neşrolunan nüshadır. Aynı risale daha önceden Tis'u Resâil içerisinde Konstantıniyye 1298 yılında yayımlanmıştır.

** Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

1. Nazari Bilgelik: Nazari bilgeliğin amacı, varlığı insan yapımına bağlı olmayan varlıkların durumu hakkında kesin bir inanç sağlamaktır. Öyleyse nazari bilgelikten beklenen hedef, sadece bir görüş kazanmaktır, Tevhid İlmi ve Astronomi (İlmu'l-Hey'e) gibi.

2. Ameli Bilgelik: Bu bölümden beklenen, varlıklar hakkında kesin inanç sağlamak değil, tam tersine ondan beklenen, çoğu kere, daha iyisini kazanmak amacıyla, insan kazanımıyla meydana gelen bir durum hakkında sağlıklı bir görüş elde etmektir. Öyleyse ameli bilgelikle amaçlanan şey, sadece bir görüşü kazanmak değil, tersine, işlemek için bir görüş elde etmektir. Bu durumda nazari bilgelikle amaçlanan hedef, gerçeğin (Hakk) ta kendisi; ameli bilgelikle amaçlanan hedef ise iyinin (Hayr) ta kendisidir.

Nazari Bilgeliğin Bölümleri

Nazari bilgeliğe bağlı üç ana bilim dalı vardır.

1. Aşağı Bilim (el-İlmu'l-Esfel): Bu, Doğa-Bilimi diye adlandırılır
2. Orta Bilim (el-İlmu'l-Evsat): Bu da Matematik Bilimi diye adlandırılır
3. Yukarı Bilim (el-İlmu'l-A'lâ): Bu da Tanrı Bilim (el-İlmu'l-İlahî) diye adlandırılır.

Nazari bilgeliğin bölümleri bunlardır. Çünkü araştırılacak olan durumlar;

1. tanımları ve varlıkları, cisimli madde ve hareketle ilişkilendirilmiş durumlar olur; tıpkı feleğin kütleleri (Ecrâm), dört unsur, bunlardan oluşan şeyler ve bunlara özgü hareketlilik, sakinlik, değişme, dönüşme, oluş, bozulmuş, büyüme, yıpranma, kuvvetler ve bu durumların kaynaklanmasına neden olan gibi durumlardır. İşte bölümlerden biri budur.

2. Araştırılması yapılan durumların sadece varlığı, madde ve harekete ilişkin durumlar olur, tanımı ise bu ikisine ilişkin olmayan durumlar olur; tıpkı kare, daire, küre, koni örneğinde olduğu gibi; tıpkı sayı ve özelliklerinde olduğu gibi. Nitekim, küreyi kavrarken onun ağaçtan, altından veya gümüşten bir şey olduğunu kavramaya ihtiyaç duymadan küreyi kavrarısın. Oysa insanın kavranmasında, onun suretinin, et ve kemikten ibaret olduğunu kavramaya ihtiyaç duyarsın. Bunun gibi bükülmeyi de, kendisinde bükülme bulunan şeyi kavramaya gerek duymadan kavrarısın. Yassılığı da kendisinde yassılık bulunan bir şeyi kavramaya ihtiyaç duymadan kavrarısın. Tüm bunlarla birlikte, dairesel, karelik, bukeylik ve eğiklik sadece hareketli kütlelerde bulunur. Bu da nazari bilgeliğin ikinci bölümüdür.

3. Araştırılan kimi durumlar ise varlıklarında ve tanımlarında, madde ve harekete muhtaç olmayan durumlar olur. Bunlar ise,

a. ya öz (Zât) cinsinden olur, tıpkı dünyaların Rabbi, Gerçek ve Bir'in Özü gibi;

b. ya da sıfat cinsinden olur, tıpkı kimlik (Hüviyet), birlik, çokluk, neden-nedenli (illet-malul), tekillik-tümellik, tamlık-eksiklik ve bu manaya benzeyenler gibi.

Varlıklar, bu üç sınıf üzere var olduğu için, nazari bilimler de buna göre üç bölüm olmuştur. Birinci bölüme özgü olan bilim, Doğal (Tabîî) Bilim diye; ikinci bölüme özgü olan bilim, Matematik (Riyâdî) Bilim diye; üçüncü bölüme özgü olan bilim, Tanrı-Bilim diye adlandırılır.

Ameli Bilgeliğin Bölümleri

İnsanın yönetimi,

a-ya tek kişiye has bir yönetim

b-ya da tek kişiye has olmayan bir yönetim olduğuna göre; tek kişiye has olmayan bir yönetim de, ortaklık ile tamamlandığına göre; ortaklık ise;

1-ya aile ve evle ilgili bir topluluğa

2-ya da kentle ilgili bir topluluğa göre olduğundan, bu durumda ameli bilimler de üç bölüm olur.

1. Bu bölümlerin ilki, birinci kısımla (yani tek kişiye has yönetimle) ilgilidir. İnsanın, dünya ve ahiret hayatının, mutlu bir hayat olacak şekilde olması için, huylarının ve davranışlarının nasıl olması gerektiği bu bölümle bilinir. Aristo'nun Ahlakla Üzerine kitabı bu bölümü içerir.

2. Bu bölümlerden ikincisi, ikinci kısım (tek kişiye has olmayan yönetim) ile ilgilidir. Bu bilimle, hali düzenli olacak ve mutluluğu kazanabilmeye götüreceği ölçüde, insanın, kendisi, eşi, çocuğu ve emri altındaki (mamluku) ile ortak olan evini nasıl yönetmesi gerektiği bilinir. Erünes'in¹, Ev Yönetimi ile ilgili kitabı bu bölümü içerir; onun dışında diğer kavimlerin de bu konuyla ilgili kitapları vardır.

1- Mustafa Abdurrazık, bu kişinin Yeni-Pisagorculardan Bryson olduğunu söylemektedir. Bkz. M. Abdurrazık, et-Temhid li Tarihi'l-Felsefeti'l-İslamiyye, Mısır 1966, s.59.

3. Bu bölümlerden üçüncüsü, üçüncü kısım (kentle ilgili yönetim) ile ilgilidir. Bu bilimle, siyaset ve başkanlık türlerini, erdemli (Fâdıl) ve erdemsiz (Redî) kent toplulukları bilinir. Bunlardan her birinin kendini tam görmesinin yönü, yıkılışının nedeni ve başka bir şeye geçiş biçimi bu bilimle bilinir.

Bunlardan devlet (Mülk) ile ilgili olanını, Eflatun ve Aristo'nun siyasetle ilgili eserleri içerir. Bunlardan şeriat ve nübüvvete ilişkin olanını, onların Yasalar (Nevâmis) ile ilgili kitapları içerir. Yasa (namus) sözcüğü ile filozoflar, halkın "yasa, yalan ve dolandan ibarettir" diye sandığı şeyi kasdetmezler. Tam tersine, onlara göre yasa, gelenektir (sünnet), ortada duran örnektir ve vahyin inşidir. Nitekim Araplar da vahiyle inen meleğe Yasa (Nâmus) adını verirler.

Ameli bilgeliğin bu bölümüyle, nübüvvetin varlığı, varlığında, bekasında ve ahiret hayatında, insan türünün şeriata olan ihtiyacı bilinir. Yine, şeriatlar içinde ortak olan tümel tanımlara dair bir kısım bilgelik ile her bir çağa ve her bir topluluğa göre, her bir şeriatı, özel bir şeriat yapan yönler bununla bilinir. Yine onunla, ilahi nübüvvet ile bütün batıl davalar arasındaki fark bilinir.

E. Doğa Bilgeliğinin Bölümleri

Doğa bilgeliğinin bir bölümü, asıl yerini; bir bölümü de uzantı (Fer') yerini tutar. Asıl yerini tutan bilgeliğin sekiz bölümü vardır.

1. Birinci bölüm ile bütün doğal varlıklara ait genel durumlar bilinir; ıtpkı madde, suret, hareket, doğa, sonlu ve sonsuz yanıla insan, hareketlerin hareketlilere ilişmesi ve bunların, cisim olmayan ve cisimde bulunmayan gücü sonlu olmayan hareketsiz İlk ve Bir Muharrik'e bağlanması gibi. Bu bölümü² Kitâbu Sem'i'l-Kiyân (Oluş Dünyasını Dinleme) adlı eser içine alır.

2. İkinci bölüm ile bu dünyanın direkleri demek olan cisimlerin halleri, yani gökler, göklerdeki, dört öge, onların yapıları, hareketleri, yerleri ve bu bilimin yaptığı ve sıraladığı şeylerdeki bilgeliğin tarifi bilinir. Bu bölümü Kitâbu's-Semâ ve'l-Alem (Gök ve Dünya) adlı eser içine alır.

3. Üçüncü bölüm ile ayrıntıya girmeksizin toplu olarak oluşun, bozuluşun, üretmenin, gelişmenin, eskimenin, bozulup değişmelerin durumu bilinir. Bu bölüm, bu durumları kabul eden ilk cisimlerin sayısını, yerle ilgili şeylerin göklere bağlanmasıdaki tanrısal sanatın inceliğini ortaya koyar.

2- İbn Sina, yazarlarının adını anmadan Doğa Bilgeliğinin bölümlerine dair eserlerin sadece adını verir.

Yine, kendinden ayrılan ve kendisine yönelen biri doğudan diğeri batıdan iki göksel hareketle, şahıslarının bozulmasına rağmen türlerin bekasındaki tanrısal sanatın inceliği, bu bölümde açıklanır. Bütün bunların, Aziz ve Alim'in takdiri ile olduğu ortaya çıkar. Bu bölümü Kitabu'l-Kevn ve'l-Fesâd (Oluşlar ve Bozuluşlar Kitabı) içine alır.

4. Dördüncü bölümde, kendilerine ilişen hareket türlerinden, göklerin etkisiyle yoğunlaşma ve seyrekleşmeden birine karışmadan önce, dört unsurda oluşum durumlardan söz edilir. Bu bölümde belli belirtilerden, bulutlardan, yağmurlardan, gök gürültüsünden, şimşekten, yıldırımdan, gök kuşağından, rüzgarlardan, depremlerden, denizlerden, dağlardan söz edilir. Kitâbu'l-Asâri'l-Ulviyye (Hava Olayları Kitabı) adlı eserin üç makalesi bu bölümü içerir.

5. Beşinci bölümle, madeni oluşların durumu bilinir. El-Asâru'l-Ulviyye'nin dördüncü makalesi olan Kitabu'l-Me'âdin (Madenler Kitabı) bu bölümü içerir.

6. Altıncı bölümle, bitkisel oluşların durumu bilinir. Kitâbu'n-Nebât (Bitkiler Kitabı) bu bölümü içerir.

7. Yedinci bölümle, hayvani oluşların durumu bilinir. Kitâbu Tabâi'l-Hayavân (Hayvanların Doğaları Kitabı) adlı eser bu bölümü içerir.

8. Sekizinci bölüm, canın, hayvandaki ve de özellikle insandaki algılayıcı güçlerin bilgisini içerir. İnsandaki canın, beden ölümüyle ölmeyeceğini ve onun, ruhsal-tanrısal bir cevher olduğunu ortaya koyar. Kitabu'n-Nefs (Can Kitabı) ile el-Hissu ve'l-Mahsus (Duyu ve Duyulur) adlı eser, bu bölümü içerir.

F. Doğa Bilgeliğinin İkincil Bölümleri

1. Tıp: Tıp'ta amaç, insan bedeninin ilkelerini, onun sağlık ve hastalıkla ilgili durumlarını, sağlığın korunması ve hastalığın giderilmesi amacıyla bunların nedenlerini ve belirtilerini tanımaktan ibarettir.

2. Yıldızların Yarguları (Ahkâmu'n-Nücûm): Ancak bu, tahmini bir bilimdir. Bu bilimin amacı, birbirlerine, burçların yoluna ve bütün bunların da yeryüzüne nisbet edilmesinden kıyasla, yıldızların şeklinden, alemin, devletin, ülkelerin, bölgelerin vs. gidiş durumları hakkında çıkarımda bulunmaktır.³

3- İbn Sina, "Risale fi İbtali Ahkami'n-Nucum" adıyla bu bilgi dalının konusunun

3. Feraset Bilimi: Bu bilgi dalının amacı, görünüşten (Halk) hareketle huylara dair çıkarımda bulunmaktır.

4. Rüya Yorumu Bilimi: Bu bilgi dalının amacı bilgelik dolu hayallerden hareketle, canın gayb bilgisinden tanık olup da hayalgücünün başka örnek ile canlandırdığı şey hakkında çıkarımda bulunmaktır.

5. Tılsımlar Bilgisi: Bu bilgi dalının gayesi, yeryüzünde yabancı bir etkinlik meydana getirecek bir gücü oluşturmak amacıyla göksel güçleri, yeryüzündeki bazı kitlelerin güçleriyle kaynaştırmaktır.

6. Neyrenc⁴ Bilgisi: Bu bilgi dalının gayesi, yabancı bir etkinlik meydana getirecek bir gücü oluşturmak amacıyla yeryüzü cevherlerindeki çeşitli güçleri, birbirleriyle kaynaştırmaktır.

7. Kimya Bilimi: Bu bilgi dalının amacı, madeni cevherlerin özelliklerini gidermek ve onlara başkalarının özelliklerini vermek; altın ve gümüş dışındaki cisimlerden, bunları elde etmeye ulaşmak için bir kısım madenlerin özelliklerini bir kısım madenlere vermektir.

G. Matematik Bilgeliğinin Temel Bölümleri

Matematik bilgeliğinin dört temel bölümü vardır: 1) Aritmetik (İlmu'l-Aded), 2) Geometri (İlmu'l-Hendese), 3) Astronomi (İlmu'l-He'ye) ve 4) Müzik (İlmu'l-Musika).

1. Aritmetik ile sayı türlerinin durumu, her bir türün kendine ait özelliği, birbirlerine olan oranlarının durumu bilinir.

2. Geometri ile çizgi konumlarının durumu, yüzey şekillerinin durumu, cisimlenmiş şekillerin durumu, nicelik olmaları itibarıyla tüm niceliklere varıncaya kadar bütün oranlar, şekilli ve konumlu olmaları bakımından niceliklere ait olan nisbetler bilinir. Usûlu Kitâbi Uklides (Öklides Kitabının Temelleri), bu bölümü içerir.

3. Astronomi, kendi şekilleri içinde evrenin bölümlerinin durumu, birbiri yanındaki konumları ve nicelikleri, aralarında bulunan özellikler, feleklere ve yıldızlara ait hareketlerin durumu, hareketin tamamlanmasına

---

aleyhinde görünen bir eser de yazmıştır. Bkz. İbn Ebi Usaybia, Uyun'l-Enba fi Tabakati'l-Etubba, Neşr: Nizar Rıza, Beyrut Tarihsiz, s. 485. Farabi de bu bilgi dalının sağlıklı olan yönüne dair "Makale fi Cihetilleti Yasihhu Aleyh'el-Kavlu bi Ahkami'n-Nucum" adıyla bir eser yazmıştır. Bkz. İbn Ebi Usaybia, Aynı Eser, s. 609.

4- Nirencat diye de bilinir.

yarayan küreler, parçalar ve dairelerin takdiri, işte bu bilimle, bilinir. Kitabul-Macesti (Macesti Kitabı) bu bölümü içerir.

4. Müzik Bilimi ile nağmelerin, onların uyum ve uyumsuzluklarının nedeni veyahutta aralıklar, cinsler, toplanmalar, geçişler ve ritmin durumu bilinir. Sesleri uyuşturmanın ve müziklerin (Melahi) bilgisine rehberlik etmenin niteliği kesin kamta bu bilimle bilinir.

H. Matematik Bilimlerin İkincil Bölümleri

1. Aritmetiğin alt bölümleri;
  - a- yüzdelerle hesaplarıyla toplama ve çıkarma yapma bilgisi,
  - b- cebir ve mukabele bilgisidir.
2. Geometrinin alt bölümleri;
  - a- arâzî bilgisi,
  - b- mekanik bilgisi,
  - c- ağırlıkları çekme bilgisi,
  - d- ölçü ve tartılar bilgisi,
  - e- cüzi aletlerin bilgisi,
  - f- optik bilgisi
  - g-suları taşıma bilgisidir.
3. Astronominin alt bölümleri
  - a- Astronomik cetveller (ziç) ve takvimler yapma bilgisi
4. Müzik biliminin alt bölümleri
  - a- Kaval ve benzeri ilginç ve yabancı aletler edinmektir.

I. Tanrı Biliminin Temel Bölümleri

Tanrı Biliminin beş temel bölümü vardır.

1. Birinci bölüm kimlik, birlik, çokluk, uygunluk, aykırılık, karşıtlık, güç, fiil, neden ve nedenli gibi bütün varlıkların tümüne ait genel anlamların bilgisi hakkında düşünmektir.

2. İkinci bölüm, temeller ve ilkeler üzerinde düşünmektir; tıpkı, doğa filozoflarının bilgisi, matematikçilerin bilgisi, mantık bilgisi ve bozuk görüşlere karşı çıkma gibi.

3. Üçüncü bölüm, İlk Gerçek'i var ve bir görmeye dair düşünmektir. İlk Gerçek'in eşsizliğini ve rabliğini, onun varlık mertebesinde hiç bir varlığın ona ortak olamayacağını, onun tek ve özülle zorunlu olduğunu ve

ondan başka varlıkların varlığının, onun sayesinde zorunlu olduğunu göstermektedir. Daha sonra onun sıfatlarını ve bu sıfatların nasıl onun sıfatları olduğunu, her bir sıfat sözcüğünden anlaşılan anlamın o olmadığını, O'nun Bir (Vahid), Var (Mevcut), Öncesiz (Kadim), Bilgin (Alim), Güçlü (Kadir) gibi sıfatları hakkında kullanılan sözcüklerden her birinin başka bir anlama geldiğini, bir yönüyle kendisinde çokluk bulunmayan Tek-Bir-Şey için her biri diğerinden farklı anlamlarının olmasının, onun özünde çoğalma ve çokluk gerektirmeyecek, gerçek zati birliğine dokunmayacak tarzda nasıl anlaşılması gerektiğini iyice bilmektir.

4. Dördüncü bölüm, ilk ruhsal cevherlerin tespiti hakkında düşünmektir. Bu cevherler, O'nun doğrudan yarattığı ve O'nun katında derece bakımından O'na en yakın yaratıklardır. Bu bölüm, şu cevherlerin çokluğunu, varlık basamaklarının ve varlık katmanlarının farklılığını, bütün evrenin tamamlanmasında bunlardan her birine ait zenginliğini göstermektedir. İşte bu, büyük meleklerin (Kerrubiyyun) derecesidir.

Daha sonra bu bölüm, ikinci ruhsal cevherler hakkında düşünmektir. Tümüyle bunlar, şu ilk cevherlerin altındadır. İşte bunlar, göklerle ve Arş'ı taşımakla görevlidirler. Bunlar doğayı yönetirler, oluş ve bozuluş dünyasında doğan varlıkların yapımçılarıdır.

5. Beşinci bölüm, gökteki ve yerdeki cisimli cevherlerin, bu ruhsal cevherlerin hizmetine verilışı hakkında düşünmektir. Bu ruhsal cevherlerin bir bölümü hareketlendirici ve yapımçı varlıklardır; bir bölümü de hem amir hem de Rabbi'nin vahyini ve emrini yerine getiren varlıklardır.

Bu bölüm, yeryüzündekilerin göklerle, göktekilerin yapımçı meleklerle, yapımçı meleklerin de ulaştırıcı ve temsilci meleklerle bağlantısını, tüm evrenin göz açıp kapama gibi anlık bir durum demek olan Emir ile bağlantısını göstermekten ve Tanrı'nın doğrudan yarattığı bütünde ve parçalarında, hiç bir farklılaşmanın ve hiç bir gediğin bulunmadığını, onun gerçek mecrasının salt hayır doğrultusunda bulunduğunu, ondaki kötülüğün, salt bir kötülük olmadığını tam tersine bilgelik ve maslahata bağlı bir kötülük olduğunu ve bunun hayır yönü içine sızdığını açıklamaktan ibarettir.

İşte bunlar, ilk felsefenin, yani Tanrı Biliminin bölümleridir. Metafizik içindeki Metanusika Kitabı bu bilimi içerir ve bütün bunlar, kesin kanıtlar ile bilinir.

K. Tanrı Biliminin Alt Bölümleri

1. Birinci bölüm, vahyin iniş keyfiyeti, vahiyle gelen ruhsal cevherleri, vahyin ruhsal bir şey iken görülür ve işitilir bir şey durumuna nasıl geldiğini,

vahiyle gelen kimsenin kendisinden doğal oluşa aykırı mucizeler doğuran bir özelliğe sahip olduğunu, gaybı nasıl bildirdiğini, korunan ve sakınan iyi insanların, nasıl vahye benzer bir ilhama ve mucizeye benzer kerametlere sahip olduğunu, Güvenilir Ruh'un (Rûhu'l-Emin) ve Kutsal Ruh'un (Rûhu'l-Kuds) neler olduğunu, Güvenilir Ruh'un sabit cevherler katmanından olduğunu, Kutsal Ruh'un ise büyük melekler katmanından olduğunu bilmektir.

2. Ahiret Bilimi (İlmu'l-Meâd): Bu, insanın tarifini içine alır. Sözelimi insanın, bedeni dirilmeseydi bile ölümden sonra ruhun bekası sebebiyle bedensiz olan varlıklar gibi sevabı ve ikabı olurdu. Gerçeğe sağlam bir inançla inanan, şeriat ve aklın gerektirdiği iyiliği işleyen, dinginliğe ulaşmış can demek olan takva sahibi ruhun, her bir mutluluk, imrenme ve hazzın üstünde bir mutluluk, imrenme ve hazzı ulaştır. İşte bu, şeriatın doğru bulduğu ve aklın da böyle bir mutluluğun bedene ait olabileceğine karşı çıkmadığı kimseninkinden daha yüce bir mutluluktur. Ancak Allah, takva sahibi kullarına, canın bekası sebebiyle ruhsal mutluluğu, bedeni diriltmekle cisimi mutluluğu birlikte verme vaadi ile ikramda bulunmuştur ki o, dilerse buna güç yetirir ve ne zaman dilerse. Böylelikle aklın tek başına bu ruhsal mutluluğu tanıma yolu olduğu ortaya konmuş oldu. Bedeni mutluluğu sadece vahiy ve şeriat vasfedebilir. Kötülük işleyen canlılara ait ruhsal mutsuzluğun (Şekavet) durumu ve bu mutsuzluğun, öldükten sonra başlarına gelecek diye korkutuldukları mutsuzluktan daha çok acı ve eziyet verici olduğu, yine bu yollarla, bilinir.

Ruhsal mutsuzluğa gelince buna çıkarım, kıyas ve kesin kanıt yönünden akıl, ona giden bir yoldur. Bedeni mutsuzluk, peygamberlik ile doğrulanır. Peygamberlik ise akıl ile doğrulanır ve delil ile gerekli görülür. Peygamberlik aklın tamamlayıcısıdır. Varlığını ispat etmeye veya bir delil ile zorunlu olduğuna aklın erişemediği her bir şeyin, akıl katında sadece imkanı bulunur. Çünkü peygamberlik, o şeyin varlığını veya yokluğunu ayrı olarak hükme bağlar. Böylece akıl katında peygamberliğin doğruluğu sağlanmış olur ve onun katında peygamberliğin doğruluğu tamamlanır. Dolayısıyla doğruladığı ve bilgisine erişmekten habersiz olduğu şey, onun katında tamamlanır.

Bilgeliğin temel ve alt bölümlerine dair nitelememiz sona erdiği için insanın, nazari ve ameli bilgeliği kazanmasına yarayan, araştırma ve düşüncesinde yanılma ve hatadan koruyan, her bir araştırmada girilmesi gereken yolu gösteren, sağlam tanımın hakikatını, burhan adıyla bildiğimiz delilin hakikatını, burhana yakın olan cedel delilinin hakikatını, bu ikisinden eksik olan ikna delilinin hakikatını, bu ikisinin karması olan mugalata delilinin hakikatını ve hayalin kurgusal ürünü

L. Mantıktan İbaret Bilgeliğin Dokuz Bölümü

1. Birinci bölümde, üçlü ve tekli olmaları bakımından anlamların ve sözcüklerin bölümleri ortaya konulur. Furtus'un (Porfirius) yazdığı ve Giriş adıyla bilinen İsağuci Kitabı, bu bölümü içerir.

2. İkinci bölümde, genellikle tüm varlıkları içine alan tekil zati anlamların sayısı ortaya konulur. Bu anlamların tüm varlıkları içine alması ise tüm varlıkların dışarda ve akılda bulunmaları şartı aranmadan, o anlamların kendileri olmaları yoluyladır. Aristo'nun meşhur Katiguriyas, yani Kategoriler Kitabı bunları içerir.

3. Üçüncü bölümde, doğru veya yanlış olmasını gerektiren biçimde bir haber veya bir önerme olacak biçimde müfret zati anlamların olumlu ve olumsuz olarak biraraya getirilmesi ortaya konulur. Aristo'nun Naraminas⁵, yani Önergeler (İbare) diye bilinen kitabı bunları içerir.

4. Dördüncü bölümde, kendilerinden bilinmeyi bilmeyi bağlayacak şekilde önermelerin biraraya getirilmesi ortaya konulur. Bu da kıyastan ibarettir. Aristo'nun Analutika,⁶ yani kıyasın tahlili diye bilinen kitabı bunları içerir.

5. Beşinci bölümde kendisiyle elde edilecek bilgi, kesin ve kuşkusuz bilgi olacak şekilde önermelerinin, yani öncüllerinin biraraya getirilmesi ile ilgili kıyas şartları ortaya konulur. İkinci Anatulika⁷ ve Manuditiki⁸, yani Burhan diye bilinen kitap, bunları içerir.

6. Altıncı bölüm, amacı övülen bir şeye bağlamak, kötü olana bağlamaktan kaçınmak olan tartışmalar için gerekli olan hitap tarzlarının her birinde kesin kanıt ortaya koymaya, anlayışı ya da bilgisi yetmeyen kimsenin söyleşilerinde, cedelde delil kazanmaya yarayan yerlerde ve cevap verici ve soru sorucu önerilerde yararlı olan kıyasların tarifini kapsar. Bu bölümü Aristo'nun Tunika⁹, yani Konumların Sağlıklılığı diye bilinen kitabı içine

5- Bu eser, Aristo'nun Peri Hermencias adındaki eserine karşılık gelmektedir. Bkz. Mahmut Kaya, İslam Kaynakları Işığında Aristoteles ve Felsefesi, İstanbul 1983, s. 92.

6- Bu da, Aristo'nun Analytica Priora adındaki eserine karşılık gelmektedir. Bkz. Kaya, Aynı Eser, s. 92.

7- Bu da Aristo'nun Analytica Posteriora adındaki bu eserine karşılık gelmektedir. Bkz. Kaya, Aynı Eser, s. 100.

8- Bu da ikinci analitikle beraber kullanılmakta ve muhtemelen açıklama (izah- anlamına gelen Apodiktica'nın karşılığıdır. Bkz. Kaya, Aynı Eser, s. 100.

9- Bu da Aristo'nun Topica adlı eserine karşılık gelmektedir. Bkz. Kaya, Aynı Eser, s.103.

alır. Yine o, Diyalektiki yani cedelle ilgili bölümde bunları tarif eder. Özetle bu bölümde, genel konulardaki iknai kıyaslar bilinir.

7. Yedinci bölüm, kanıtlarda, delillerde ortaya çıkan yanlışları, bunlardaki mecazı, yanlışlığı ve küçük kusurları, bunların sayısının tamamıyla kaç çeşit olduğunu ve bunlardan korunma yönündeki uyarıyı kapsar. Aristo'nun Sufistika¹⁰, yani yanlış yapanların şüphelerini çürütme diye bilinen kitabı bunları içerir.

8. Sekizinci bölüm, danışma yolunda halkla yapılan söyleşilerde, şiir yarışmalarında tarafgirlik için veya övmek için veya yermek için, ya da merhamet dilenme, acındırma ve kandırmada yararlı yollar için, bir durumu küçümsemek veya büyük göstermek için, özür dileme ve kızma biçimleri için, her bir öyküde, her bir konuşmada sözü düzene koyma biçimleri için faydalı olan belağat ve hitabet ölçülerini tarif etmeyi kapsar. Aristo'nun Returiki¹¹, yani Hitabet diye bilinen kitabı bu bölümü kapsar.

9. Dokuzuncu bölüm, şiirsel konuşmanın her bir sanat dalında nasıl olması gerektiğini, ondaki kusur türlerini ve her birindeki kusuru kapsar. Aristo'nun, Guranitika¹² diye bilinen kitabı, bu bölümü içerir ve ona Retoriki de, yani şiirle ilgili bölüm de denilir.

Böylece bilgeliğin bölümlerini göstermiş oldum. Bu bölümlerden hiç birinin şeriata karşıt bir şey içermediği ortaya çıkmış oldu. Bilgeliğe çağırıp, sonra dinin (şer') yolundan çıkanlar, sadece kendiliklerinden, acizliklerinden ve kusurlarından sapmış olurlar. Yoksa bu sanatın kendisi bunu gerektirmez ve o, bunlardan uzaktır.

Akıl ve başarının vericisini övgüyle yücelterek bu makalemizi burada sona erdirelim. Allah'a övgüler olsun; yaratıklarının en hayırlısı Muhammede, onun temiz ailesine ve bütünüyle arkadaşlarının üzerine hayır dualar olsun. Bu yüce risalede kaydedilen makul ilimlerin bütünü, elliüç ilimden ibarettir.

10- Bu da Aristo'nun De Sophisticis Elenchis adlı eserine karşılık gelmektedir. Bkz. Kaya, Aynı Eser, s. 108

11- Bu da Aristo'nun Rhetorica adlı eserine karşılık gelmektedir. Bkz. Kaya, Aynı Eser, s. 113.

12- Bu da Aristo'nun De Poetica adlı eserine karşılık gelmektedir. Bkz. Kaya, Aynı Eser, s. 122. Ancak elimizdeki metinde bu sözcüğün yazılışı, yukarıda olduğu gibidir.